

ULUSLARARASI DÜZENLEME VE DEVLETİN
DÖNÜŞÜMÜ: DÜNYA BANKASI'NIN “İŞ ORTAMI”
RAPORLARI ÜZERİNE¹

INTERNATIONAL REGULATION AND THE
TRANSFORMATION OF THE STATE: ON “DOING
BUSINESS” REPORTS OF THE WORLD BANK

Göksu UĞURLU*

ÖZ

Bu çalışma Dünya Bankası tarafından 2004 yılından bu yana yıllık olarak yayınlanan, uluslararası sermayenin ve dolayısıyla emperyalist faaliyetin küresel çapta talep ve hedeflerini irdelemek için dikkate değer bir veri seti sağlayan İş Ortamı (*Doing Business*) raporlarının anlam ve önemini sorgulamaktadır. Bu maksatla çalışma ilk olarak sermayenin ve devletin uluslararasılaşması sürecinde sermaye fraksiyonlarının dönüşüm taleplerini ve Dünya Bankası'nın küresel düzenlemedeki yerini tartışmaya açacaktır. Ardından Banka'nın temel önemdeki raporlarından biri olarak *İş Ortamı* raporlarının çıktığı tarihin anlamı, raporun metodolojisi ve eleştiriler sonucunda geçirdiği dönüşüm üzerine çıkarımlarda bulunacaktır. Rapora dair somut inceleme esnasında ülke örneklerine kısaca değinilecektir. Çalışma, raporun işlevleri ile küresel düzenlemede *devletin dönüşen ancak korunan konumu*

¹ Bu makale yazarın Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi (Siyaset Bilimi) Anabilim Dalı'nda hazırlamakta olduğu “Uluslararasılaşan Burjuva İktidarının Bir İşlevi Olarak Egemenlik: Irak'ta 2003 İşgali Sonrası Devletin Yeniden Biçimlendirilmesi” başlıklı doktora tez çalışmasından türetilmiştir.

* Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, goksuugurlu@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5260-5966>.

arasındaki ilişkinin vurgulandığı sonuç bölümü ile tamamlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dünya Bankası, İş Ortamı Raporları, Devletin Dönüşümü, Küresel Düzenleme, Emperyalizm.

ABSTRACT

This article aims to analyze the meaning and significance of Doing Business reports which have been published since 2004 by the World Bank. These reports provide a significant data set in order to understand the global demands and aims of the international capital, therefore of the imperialist practice. For this purpose, the article firstly discusses the transformation demands coming from different fractions of capital during the internationalization processes both of the capital and of the state, and the place of the World Bank in global regulation. Secondly, the article investigates the reports' timing of publication, their methodology and the changes they have been going through as a result of criticisms they received. Moreover, to provide a closer view of the concrete substance of the reports, the article focuses on some country-case analyses. Finally, this study emphasizes the functions of these reports in terms of their implications for *the transformed but preserved place of the state* in global regulation.

Keywords: The World Bank, Doing Business Reports, Global Regulation, Restructuring of the State, Imperialism.

GİRİŞ

Kapitalizmin 1970'ler itibariyle girdiği krizden çıkış çabaları için uluslararası düzenlemede Dünya Bankası'nın özel bir yeri bulunmaktadır. Banka ile birlikte Uluslararası Para Fonu (*International Monetary Fund – IMF*), Dünya Ticaret Örgütü (*World Trade Organization - WTO*), bölgesel işbirliği örgütleri, resmi/gayri resmi sermaye kurulları, vb. aracılığıyla yürütülen süreçte dönüşüm taleplerinin derlendiği farklı raporlar arzu edilen düzenlemelerin yönünü ve neoliberal politikaların uygulanma düzeyini sergilemektedir. Söz konusu raporlar arasında 2004 yılından bu yana yıllık olarak yayınlanan İş Ortamı (*Doing Business*) raporları uluslararası sermayenin ve dolayısıyla emperyalist faaliyetin küresel çapta talep ve hedeflerini anlamlandırmak için dikkate değer bir veri seti sağlamaktadır. Zira

raporun kendisine biçtiği rol, “iş etkinliğini artıran ve kısıtlayan düzenlemelerin biçim ve ölçüklerini araştırmaktır (Dünya Bankası, 2004: viii).”

Bununla birlikte raporun bir diğer ve ismine de uygun olan işlevi, hangi ülkelerde nasıl yatırım yapılabileceğinin bilgisini barındırmasıdır. Çoğunlukla varsayıldığının aksine, raporda yapılan puanlama uyarınca alt sıralarda yer alan ülkelere yatırım yapılmasının zorluklarından bahsedilirken buralara yatırım yapılmaması öğütlenmemektedir. Aksine, raporun amaçlarından biri sermayeye yeni yatırım olanaklarını göstermektedir. Bu çalışma, ilk olarak sermayenin ve devletin uluslararasılaşması sürecinde sermayenin dönüşüm taleplerini ve Dünya Bankası'nın küresel düzenlemedeki yerini tartışmaya açacaktır. Ardından Banka'nın temel önemdeki raporlarından biri olarak *İş Ortamı* raporlarının çıktığı tarihin anlamı, raporun metodolojisi ve eleştiriler sonucunda geçirdiği dönüşüm üzerine çıkarımlarda bulunacaktır. Rapora dair somut inceleme esnasında ülke örneklerine kısaca değinilecektir. Çalışma, raporun işlevleri ile küresel düzenlemede devletin dönüşen ancak korunan konumu arasındaki ilişkinin vurgulandığı sonuç bölümü ile tamamlanacaktır.

1. SERMAYENİN VE DEVLETİN ULUSLARARASILAŞMASI

Kapitalist birikimin krizleri dolayısıyla yeni kârlanma alanlarının yaratılması ile artı-değerin artırılması ve gerçekleşmesi (realizasyonu) için geliştirilen stratejilerden biri olarak görülebilecek sermayenin uluslararasılaşması, tamamıyla yeni bir olgu değildir. Ancak yeni uluslararası yapı ve devletin dönüşümü ile birlikte düşünüldüğünde yirminci yüzyılın ikinci yarısında söz konusu olgunun niceliği de niteliği de farklılaşmıştır.

1945 sonrasında, özellikle siyasi bağımsızlıklar (de-kolonizasyon) döneminde Marksizm içindeki ve yörüngesindeki tartışmalar da genellikle merkez-çevre, metropol-uydu, kuzey-güney ikiliklerine dayanmıştır. Bununla birlikte, söz konusu ikilikler emperyalizmin dönüşümünü tam anlamıyla açıklamaktan uzaktır (Özdemir, 2014).

1950'lerde başlayan anti-sömürgecilik hareketleri ve neticesinde siyasi bağımsızlıklarını kazanan ülkelerin çoğalması, Latin Amerika'da daha önceki dönemlerde biçimsel anlamda siyasi bağımsızlıklarını kazanmış olmalarına rağmen bağımlılık ilişkilerinin sürdüğü gözlemlenen ülkeler ile ilgili tartışmaların Marksist kuramda ağırlık kazanmasına da yol açmıştır (bkz. Frank, 1975; Amin, 2007; Wallerstein, 2004). Söz konusu ülkeler ile birlikte farklı coğrafyalarda (Asya ve Kuzey Afrika başta olmak üzere) meydana gelen dönüşümler, emperyalist bağımlılık ilişkilerinin anlamlandırılmasına yönelik çabayı ön plana çıkarmıştır. Bu dönemde SSCB'nin varlığının da büyük bir etken olduğu de-kolonizasyon ve

“ulusların kendi kaderini tayin hakkı”nın uluslararası hukukta yer edinmeye başlaması gibi süreçler bağımlılık ilişkilerini ortadan kaldırmamıştır.

Kapitalist kalkınma stratejilerinin hâkim olduğu yeni “bağımsızlaşan” ülkelerde, merkez/metropol ile kurulan eşitsiz ilişkilerin analiz edilmesi ve bahsi geçen ülkelerin bu durumdan çıkış stratejileri gündeme oturmuştur. Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu’nun belkemiğini oluşturduğu Bretton Woods sistemi ve yeni uluslararası işbölümüne tekabül eden Refah Devleti döneminde merkez ülkelerin işçi sınıflarına verdiği “ödünler” ve “uzlaşma” konusu, sosyalist devrimin gündeminin merkezden çevreye doğru kaymasına, bu nedenle de emperyalist zincirin kırılması meselesinin yeni bir boyut kazanmasına neden olmuştur. Emperyalizm analizinin ana eksenini, böylece, kapitalist merkezler ile (sosyalist politikaları barındırsa dahi) kapitalist bir kalkınma stratejisinin hâkim olduğu ya da uluslararası işbölümündeki konumu gereği sistemden çıkışı tam anlamıyla mümkün olmayan çevresel toplumsal formasyonlar arasındaki ilişkiler belirlemektedir.

Merkez Toplumsal Formasyonların Dönüşümü

Nicos Poulantzas’ın (2014) belirttiği üzere emperyalist zincirin yapısının anlaşılabilmesi ve söz konusu dönemde (1960’larda) emperyalizmin dönüşümünün incelenebilmesi için metropoller arasındaki ilişkilerin de açıklanması gerekmektedir. Zira söz konusu süreç, sonraki evrede çevresel toplumsal formasyonlarda karşılaşılan emperyalist pratiklerin temelini oluşturmaktadır. Devletin uluslararasılaşması sürecinin çevresel toplumsal formasyonlara yayılışından önce, metropollerde piyasa eşgüdümü, karşılıklı anlaşmalar ve ağırlıklı ekonomi içi zorun kullanımı ile devlet biçimi dönüşmüştür.

“Emperyalist zincirin egemenlik ve bağımlılık yapısı, merkezin formasyonlarının ilişkilerini bile düzenler. Aslında ABD’nin bu hegemonyası, ne bundan önceki evrede bir metropolün diğerleri üzerinde kurduğu hegemonyaya benzer, ne de ondan sadece niceliksel açıdan farklılaşır. ABD’nin bu hegemonyası, Amerikan tekelci kapitalizmini ve onun diğer metropollerin içindeki egemenliğini niteleyen üretim ilişkilerinin kuruluşunda ve bu yeni bağımlılık ilişkisinin diğer metropoller içerisindeki yeniden üretiminde ortaya çıkar” (Poulantzas, 2014: 319).

Daha önceki emperyalist evrede görülemeyecek niteliksel ve niceliksel dönüşümler 1945 sonrası kademeli olarak hâkim hale gelmiş yeni bir biçimin açıklanmasını gerektirmektedir. Poulantzas takip edilecek olursa, 1950 ve 1960’larda yapısal değişimi açıklayacak ABD menşeli sermayenin hâkimiyeti ve dönüşümün veçheleri şu şekilde ortaya konulabilir (2014: 320-327):

a) Amerikan sermayesinin yurtdışı sermaye yatırımlarının hacmi bakımından küresel düzlemdeki “düzenli ve *orantılı*” artışı. 1930’larda bu oran yüzde 35 seviyesindeyken 1960’larda yüzde altmışlık bir hacme ulaşmıştır. Diğerleriyle birlikte düşünüldüğünde, günümüzdeki yapının oluşmasında söz konusu artışın etkileri büyüktür.

b) Amerikan doğrudan yatırımlarının çevresel toplumsal formasyonlar yerine Avrupa metropollerinde yoğunlaşması.

c) Doğrudan yatırımların menkul değer yatırımları karşısındaki artan üstünlüğü. Doğrudan yatırımların üstünlüğünün önemi, bunların sabit sermaye yatırımları olması ve kontrolün ele geçirilmesidir. Ayrıca çevresel formasyonlara yapılan doğrudan yatırımlardan farklı olarak kârların aynı yerlerde veya Avrupa bölgesinde yeniden yatırımlara döndürüldüğü görünmektedir.

ç) Avrupa’daki Amerikan doğrudan yatırımlarının büyük bölümü maden sanayi veya hizmetler sektörü ile değil; imalat sanayileri ile ilgilidir. Bu nedenle üretken sermaye yatırımları şeklinde görülmelidir.

d) Bahsi geçen süreç yoğunlaşma ve merkezileşme süreçleri ile bağlantılıdır. “ABD’de en fazla yoğunlaşmış dallardan ve sektörlerden” gelen yatırımlar, Avrupa’da “sektörlere ve dallara güçlü bir yoğunlaşmayla” yönelmektedir. Amerikan şirketlerinin “ortakları”, daha doğrusu tabi şirketler en hızlı genişleyen ve en gelişmiş teknolojinin hâkim olduğu sektörlerdir. “Sermayenin organik bileşimindeki artış sayesinde” emek üretkenliğinin yüksekliği ve yoğun emek sömürsünün hâkim hale gelişi söz konusu sektörlerde gözlemlenebilmektedir.

e) Mali sermayenin merkezileşmesi olgusu, sermaye ihracı ve Amerikan sermayesinin hegemonik pozisyonunun altında yatmaktadır. Poulantzas, bu noktada “sanayi sermayesi ve banka sermayesinin finans sermayesi içinde ‘kaynaşma’ eğilimi göstermesi[nin], sermayenin genişleyen yeniden üretim döngüsü içinde *üretken sermayenin yoğunlaşması ile mali sermayenin merkezileşmesi* arasındaki ayrımı ortadan kaldırma[yacağı]” vurgulamaktadır. Ayrıca, ilginç bir noktaya işaret etmektedir: “Bu döngüde sermaye birikimi ve kâr oranı, bir bütün olarak artı-değer üreten *üretken sermaye döngüsü tarafından* belirlenir.”

f) Bu değişikliklerin, dünya meta ticareti üzerinde önemli sonuçları bulunmaktadır. “Dünya ticaretinde ‘gelişmiş ülkeler’ arasındaki iç ticaret oranının, bu ülkeler ile çevre ülkeler arasındaki ticaret oranıyla karşılaştırıldığında, arttığı görülmektedir.” Merkez ülkeler arasındaki ticaret 1950’de dünya ticaretinin %46’sını oluştururken 1965’te %62 seviyesine gelmiştir. Ayrıca merkez ülkeler arası ticaret, gelişmiş ülkeler ile az gelişmiş ülkeler arasındaki ticarettten daha hızlı bir artış göstermiştir.

Metropoller arasındaki ilişkilerin bu şekilde değişmesinin emperyalizm bakımından da çarpıcı sonuçları olmuştur. ABD menşeli sermayenin belirli sektörlere yoğunlaşan yatırımları ve kurulan ortaklıklar, devlet aygıtlarındaki sermaye temsilinde dönüşüme yol açmıştır. Böylece, “yabancı” sermayenin temsilini gerçekleştirmek, aynı zamanda Avrupa için sektörel kârların artmasının da bir ön koşulu olmuştur. Benzer şekilde söz konusu sermaye talepleri ve çıkarlar ABD içerisinde devlet aygıtlarında temsil buldukça eşgüdüm artmış, metropoller arası kâr aktarım mekanizmaları karmaşıklaşmıştır.

“Avrupa’da muazzam derecede artan Amerikan yatırımları, kendileri ihracata yönelmiş ve hatta Avrupa etiketi altında ABD’ye yeniden ihracat yapma biçimindeki ihracatları içeren sektörlere yapılan yatırımlardır. Bu nedenle, 1955-1964 arasında gelişmiş teknoloji ürünlerinde Avrupa ihracatındaki büyümenin üçte biri, Amerikan sermayesinin denetlediği işletmelerden gelir” (Poulantzas, 2014: 325).

Gelinen noktada bir hususun vurgulanması gerekmektedir: ABD’nin Avrupa devletlerini dönüştürdüğünü söylemek mümkün değildir. ABD devletinin bizzat kendisi de sermaye taleplerinin yer aldığı bir alan olarak görülmelidir. Bu nedenle dönüşümü meydana getiren, öznesiz bir süreç olarak sermaye ilişkisinin ve sınıf mücadelesinin dinamikleridir. Avrupa devletlerinin merkezi toplumsal formasyonları (İngiltere, Fransa, Almanya gibi) içerisinde ortak sermaye taleplerinin yer alıyor olması artık sürecin dışsal değil, içsel olduğunu göstermektedir. Uluslararası sermaye söz konusu devletler içerisinde gerek yerel sermaye fraksiyonları aracılığıyla, gerekse de -giderek daha fazla oranlarda- doğrudan temsil bulmaktadır. Temsilin bir diğer odağı uluslararası örgütler olmaktadır. Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, Birleşmiş Milletler gibi küresel düzlemde eyleme kapasitesini haiz kurumlar sermayenin uluslararasılaşması sürecinde ihtiyaç duyulan düzenlemelerin yayılmasında asli rol oynamaktadır.

“Sermayenin uluslararasılaştırılması, yeni sorunlar getirmekte, devlet aygıtının ve müdahalesinin, toplumsal ilişkilerin küresel düzeyde sürekli olarak sermaye birikimi lehine yeniden örgütlenmesini sağlayacak yeni biçimlere bürünmesini gerektirmektedir. Sermaye birikimi sürecinde temellük biçimleri değişirken temsiliyet ve yasamanın temellük biçimleri de değişmektedir” (Jessop, 2008: 61).

Öyleyse, kapitalist devletin yeni bir formu olarak uluslararasılaşmış devlet biçiminin yayılışıyla sermayenin uluslararasılaşması arasındaki bağlantı vurgulanmalıdır. Burada, söz konusu iki uluslararasılaşmanın zamansal ya da mantıksal bir ardışıklık içerisinde olduğu iddia edilmemektedir. Bir başka ifadeyle, sermayenin uluslararasılaşmasını devletin uluslararasılaşmasının takip ettiği ya da

her durumda edeceği var sayılmamalıdır. Kapitalist üretim ilişkilerinin ve uluslararası iş bölümünün güncel mekanizmaları irdelenirken, bu iki sürecin iç içe gerçekleştiği ileri sürülebilir. Sermayenin uluslararasılaşması aynı zamanda buna uygun bir devlet biçimini gerektirir. Bu nedenle aygıtların kullanımı ve devlet biçim önemlidir.

Devlet Biçimin Çevresel Toplumsal Formasyonlara Yayılışı

1980'ler itibariyle ABD ve İngiltere'de yoğunlaşan politika setleri (neoliberal politikalar) gündemdedir. Bu dönemde kapitalist merkezi formasyonlar arasındaki ortaklaşmalar had safhadadır. Emeğin haklarının erozyonu; sağlık, eğitim gibi alanların yeniden alım satımına konu olması (metalaşma) süreçleri sistematik hale gelmiştir. Bununla birlikte, sürecin çevresel formasyonlara yayılması için de kalkınma modelinin dönüşümü² ve talepler Dünya Bankası³, IMF gibi kuruluşlar aracılığıyla yerleşmektedir.

Sürecin yayılışı konusunda esas önemli gelişme SSCB'nin yıkılışıdır. Sovyetler Birliği'nin olmadığı bir dünyada emperyalist zincirin genişlemesi için önündeki en büyük engel ortadan kalkmış, eskinin "ikinci Dünya"sı sermayenin iştahını kabartacak muazzam bir metalaşma olanağıyla açığa çıkmıştır. Bu süreçte öncelikle Avrupa bölgesinde çevresel formasyonlar (az gelişmekte olanlar) haline gelecek Doğu ve Güneydoğu Avrupa bölgesindeki ülkelerin ayrışma ve kapitalizme eklemlenme süreçleri gözlenmiştir. 1990'larda Yugoslavya'nın dağılması, bağlı devletlerin bağımsızlık kazanma sürecinde mikro-milliyetçilikler doğrultusunda parçalanması söz konusudur. Bölgedeki devletlerin hiç şüphesiz "komünist rejimin acılarından" kurtularak "demokratikleşme" sürecine girmeleri, diğer ülkeler ve dünyanın geneli için bir model olarak sergilenmiştir. Benzer biçimde, dünyanın başka bölgelerindeki "diktatörlükler" in sıralarının ne zaman geleceği meselesi ise artık stratejik seçiciliğin konusudur.

² "Ekonomik büyüme ile demokratikleşme arasında doğrusal bir ilişki olup olmadığı sorunu, sadece Bankanın [Dünya Bankası] gündemine girmekle kalmadı, akademik çevrelerde de bu konuda araştırmalar belli bir hız kazandı (Zabcı, 2009: 59)." Birleşmiş Milletler'in süreçteki rolü de ayrıca vurgulanmalıdır. 1980'ler sonrasında BM, demokrasi ve kalkınma arasındaki ilişkiye dair kurumsal katkılarda bulunmuştur. Örneğin 1986 yılında BM Genel Kurulu "Kalkınma Hakkı Deklarasyonu"nu ilan ederek "az gelişmişliğin insan hakkı ihlali ve demokratikleşme önünde bir engel olduğu" iddiasını taşımaktadır (Sejdiu ve Önsoy, 2014: 37). Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (UNDP) yıllık raporları da demokratikleşme ve kalkınma arasında olduğu varsayılan bağlantıyı vurgulamaktadır (Sejdiu ve Önsoy, 2014: 37). Ayrıca, konunun uluslararası hukuk ile bağlantısına dair eleştirel bir çalışma için bkz. Rajagopal, 2003.

³ Dünya Bankası "kendi başına adeta tüm yeryüzüne, özellikle de Üçüncü Dünya'ya hükmeden dev bir kurum değil, belli bir işbölümüne ve eşitsiz bir yapıya sahip kapitalist dünya sisteminin bir parçasıdır" (Zabcı, 2009: 16).

Sürecin yayılmasındaki en önemli etken, sermayenin sonsuz birikim gereği ve böylece kâr artırımını ile realizasyondur. Ancak 1970'lerde açığa çıkan kriz, yeni kâr alanlarının bulunması itkisine neden olmuş, metalaşma süreçlerinin hızlandırılmasını dayatmıştır. Bu noktada, Sovyetler Birliği gibi karşıt bir kuvvetin yokluğu, 1990'lar sonrasının esas belirleyenin emperyalist müdahaleler ile gerekli dönüşümün (daha önce metropollerde dönüşmüş bulunan devlet biçiminin) çevresel formasyonlara dikte ettirilmesi olacağını göstermiştir. Müdahalelerin karşısında artık farklı bir dünya, farklı bir iddia değil; ancak konjonktürel olarak geçerli olabilecek emperyalist zincirin çelişkileri bulunmaktadır.

Sermayenin birikiminin sürekliliğinde bir zorunluluk olan metalaşma için gerekli düzenek, devlet aygıtlarının dışarıdan yatırımlara, kendi iç sermayeleri ile eşit mesafede olmasını ve hukuki düzenlemelerin buna göre şekillendirilmesini gerektirmektedir. Metropoldeki biçimsel dönüşümün farklı şekillerde de olsa çevreye yayılması süreci bu şekilde gerçekleşmektedir. Aşağıda ele alınacak olan *İş Ortamı* raporlarını bu çerçevede okumak mümkündür.

İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki yeni yapı, yalnızca eski "hegemon" İngiltere'nin yerine ABD'nin gelmesi ile açıklanamamaktadır. Daha önceki emperyalist ilişkilerden büyük bir kopuş yaşanmaktadır ve Birleşmiş Milletler (*United Nations* - UN), ardından da Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün (*North Atlantic Treaty Organization* – NATO) kurulması metropoller arası ilişkilerin dönüşümünün sonucu olarak görülmelidir.

Öncelikle, yeni yapıda emperyalist metropoller arası ilişkiler esaslı biçimde dönüşmüştür. BM, NATO haricinde Dünya Bankası, IMF gibi örgütler metropoller arası düzenlemenin araçlarını sunarken, aynı zamanda emperyalist ilişkilerin yeni biçimlerini de ortaya çıkarmıştır. Kalkınma modelleri, gelişme vaadi, siyasal bağımsızlık sonrasında farklı bağımlılık ilişkilerinin gelişmesi, kısacası azgelişmişliğin gelişimi anılan örgütlerin uluslararası düzenlemedeki konumları göz önünde bulundurularak anlaşılabilir.

Uluslararası Sermayenin Dönüşüm Talepleri

Gelinen noktada, sermayenin uluslararasılaşması için gerekli düzeneklerin ne olduğu, bir başka ifadeyle az gelişmiş ülkelere yönelik taleplerin⁴ içeriğini belirlemek gerekmektedir. Söz konusu taleplerin *İş Ortamı* raporlarının puanlama sistemine de yansıtıldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

⁴ Söz konusu talepler aşağıda özetlenecek olmakla birlikte, toplu bir liste için (bkz. Özdemir, 2014: 118-122).

Anılan taleplerden birinin finansal liberalizasyon olduğu ileri sürülebilir. Finansal liberalizasyon kâr transferinin olanaklı hale gelebilmesi için elzemdir. Aksi halde verili bir ülkenin sınırlarında gerçekleştirilen yatırımların ülke dışına çıkması süreci sıkıntıya girebileceği gibi, kârın bir kısmının farklı yollarla (vergi, rüşvet, vb.) kaybedilmesi durumuyla karşılaşılabılır. Kapitalist metropoller arasındaki ilişkilerin benzer biçimde çevresel formasyonlarda da sürdürülebilmesinin ön koşulu, sermaye giriş-çıkışlarını denetleyen mekanizmaların olabildiğince azaltılması yahut en hafifinden keyfiliğe fırsat tanımaması olacaktır. Daha ötesinde, para sermayenin dolaşımında kolaylıklar sağlanması (yalnızca engellenmemesi değil) gibi bir beklentiden de söz edilebilir.

Ardından, kamusal varlıkların alım-satıma konu olması, yani özel mülkiyet kapsamına girmesi; en azından özel girişimler tarafından işletilmesi talebi ifade edilmelidir. Klasik ulusal egemenlik anlayışının bir uzantısı olarak ilgili toprakta yaşamış, yaşamakta olan ve yaşayacak olan insanların mülkiyet ve tasarrufunda bulunan su kaynakları, ormanlar, doğal kaynaklarının özel mülkiyete aktarımı (ya da sermayenin tasarrufuna devredilmeleri) için gerekli olan düzenlemeler gerçekleştirilmelidir. Söz konusu aktarım sürecinin “yasal, kurumsal ve örgütsel” boyutları olduğu belirtilmelidir. Özelleştirmenin başlı başına devletin işlevlerinden biri haline gelmesi; madenlerin, petrolerin, tarım-hayvancılık arazileri ile su kaynaklarının piyasaya terk edilmesi için kapsamlı bir düzenleme sürecine girilmesi gündemdedir.

Benzer şekilde, kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi bir başka talep seti olarak belirmektedir. Kamusal mülkiyete dahil edilmiş bulunan üretici güçlerin yine piyasa ilişkilerine terk edilmesi; özel mülkiyetin konusu olması tercih edilmekle birlikte en azından sermayenin kullanımına açılması beklenmektedir. Kamunun “verimli” işleyemediği, toplumu zarara uğratarak gelişme ve kalkınmayı engellediği gibi söylemlerle daha genel bir ideolojik dönüşümü de içeren süreç aynı şekilde kamu görevlilerinin de verimli çalışmadan uzaklaşarak “asalak” gibi görülmelerine yol açmaktadır. Böylece, bağlantılı diğer bir talep de kamu görevlilerinin sözleşme usulü çalıştırılması ile güvencesiz ve esnek emek rejiminin kamuda hâkim kılınmasıdır. Özellikle bu talep setinin *İş Ortamı* raporlarının temeline yerleştiğini vurgulamak gerekmektedir. Yazının ilerleyen kısımlarında ele alınacak olan, raporun en çok eleştirilen yönü olmakla birlikte en önemli kısımlarından biri kabul edilen emek rejimine dair puanlama sistemi bahsi geçen dönüşüm taleplerine yaslanmaktadır.

Uluslararası anlamda fikri mülkiyet hukukunun içselleştirdiği yasal düzenlemeleri de barındıran değişikliklerin gerçekleştirilmesi talebi, tarımda kullanılan tohumdan sağlık hizmetinde kullanılan teknik ve aletlere; yüksek

teknoloji barındıran üretim araçlarından bilginin geliştirilmesi ve aktarılması sürecinde kullanılan eğitsel malzemelere kadar her şeyin ticaretin konusu haline getirilmesini ve az gelişmiş ülkelerin bağımlılığının sürekliliğini çağırılmaktadır. Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları (*Trade Related Intellectual Property Rights – TRIPS*) gibi antlaşmaların taşıdığı norm ve ilkelerin iç hukukta içerilmesi beklenmektedir.

Barajların, petrol ve maden yataklarının işletilmesi, ürünlerin taşınması ve ilgili bütün süreçlerin tek tek ticarileşmesi; buralara yapılacak yatırımların önündeki engellerin kaldırılarak güvence altına alınması, gerekirse “enerji kaynaklarının güvenliği” adı altında özel şirketlerin güvenliğinden kamunun sorumlu tutulması gibi talep setleri de dikkate değer görünmektedir.

“Uluslararası toplumda kabul gören” norm ve değerleri içeren medeni hukuk, ticaret hukuku, borçlar hukuku, iş hukuku ve ceza hukuku alanlarının yeniden düzenlenmesi ve bunların demokratik şekilde işletilmeleri; mahkeme sisteminin uluslararası standartları karşılayacak şekilde (şeffaflık, vb.) biçimlendirilmesi gibi hukuk alanına ilişkin değişikliklere ek olarak kamu idaresinin aynı değer ve normları, yönetişimin ilkelerini benimseyecek tarzda yapılandırılması gibi idari değişimler bir diğer talep seti olarak belirmektedir. Yine toprak mülkiyetine ilişkin yasalarda, tarım yasalarında evrensel yönetişime uygun reformlar; uluslararası yatırıma doğrudan alan açacak yerel yönetimler ile uluslararası sermayenin doğrudan ilişkilmesini sağlayacak, daha üstün yetkilerle donatılmış belediye yasalarının çıkarılması talebi gündemdedir.

Mal ve hizmetler söz konusu olduğunda sınırların silinmesi için gerekli gümrük politikalarının; potansiyel emek gücü sahibi insanlar karşısında ise sınırların katılaşması için uygun göç hukukunun ve yurttaşlık düzenlemelerinin hayata geçirilmesi de temel taleplerden biridir. Bu süreçte Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması (*General Agreement on Tariffs and Trade – GATT*) gibi kurumsallaşmış yapılar ya da Avrupa Birliği (AB) gibi bölgesel oluşumlar aktif rol oynamaktadır.

Önceki dönemlerde emekçilerin gider kalemi olmaktan çıkarak kamu tarafından karşılanan ve sosyal politikaların kapsamına giren eğitim, sağlık, ulaşım, bakım (sosyal hizmetler) gibi alanların piyasa ilişkilerinin bir parçası haline getirilmesi de kamusal alanın ekonomik anlamda daraltılması dahilindeki bir taleptir.

Devletin Uluslararasılaşması

Böylece, taleplerin sınıf mücadelesi süreçleri içerisinde farklılaşmış biçimleriyle iktidara tahvil edildiği yer olarak devlet, dönüşümün nesnesi olmaktadır. Devlet aygıtlarına değişik ölçü ve şekillerde giren taleplerin ortaya çıkardığı öznesiz dönüşüm süreci, devletin uluslararasılaşmasına tekabül etmektedir. Yeni devlet biçimi, “kapitalist devletlerin kendi iç kapitalist düzenlerini uluslararası kapitalist düzenin yönetimine katkı sunmak üzere yönetmesi” (Panitch ve Gindin, 2006: 21-22) ekseninde gelişen ilişkileri içermektedir. Siyasi, ekonomik ve ideolojik yapıların dönüşümü neticesinde ortaya çıkan uluslararasılaşmış devlet biçiminin verili bir toplumsal formasyonda ne oranda yerleştiği meselesi ise sınıf mücadelesinin somut iz düşümlerine bağlıdır. Doğrudan doğruya işçi sınıfının geçmişteki kazanımları için direnişine ek olarak, farklı toplumsal formasyonlarda çeşitli içerikler edinmiş bulunan “direniş” türleri (pre-kapitalist ilişkilerin direnişi) de yeni devlet biçiminin yayılışı önünde engel teşkil edebilmektedir.

Uluslararasılaşmış devlet biçimi denildiğinde, birbirine bağlı olan iki önemli nokta vurgulanmalıdır: İlki, temsili gerçekleştirilenin niteliğine ilişkindir. Emperyalizmin dönüşümünün de temelini oluşturan bu boyut, uluslararası sermaye ile ulusal sermaye arasındaki ayrımın yer yer bulanıklaşmasından; yer yer de devlet biçiminin yerel olanı, dışsal olanın önüne geçirdiği eski toplumsal yapıdan yeni bir yapıya geçmesinden kaynaklanmaktadır.

“Yerel iktidar yalnızca uluslararasılaşmış sermayenin temsili işine ayrılmamıştır. Yerel iktidar ilgili toplumsal formasyon içerisinde mukim sermayenin de temsilini içerir” (Özdemir, 2014: 86). Ancak burada yerel sermaye ile yabancı sermaye arasındaki bağlantı esaslı biçimde değişmiştir. Yerel sermayenin, içinde bulunduğu ülkedeki birikim koşulları ve devlet ile kurduğu ilişkiyi belirleyen, uluslararası sermaye ile kurduğu ilişki olmaktadır. Emperyalizmin eski biçimi⁵ ulusal sermayelerin uluslararası ortamda temsil edildiği bir devlet biçimini öngörürken, *kolektif emperyalizm* -daha öncesinde de izlenmekteyken- Sovyetler’in yıkılmasından sonra netleşmiştir ve uluslararası sermayenin çıkarlarını ulusal düzleme taşıma işlevini öne çıkaran “uluslararasılaşmış devlet biçimi” şeklinde anlam kazanmaktadır (Özdemir, 2014: 86).

İkinci nokta ise devletin uluslararasılaşmasının, ulus-devletin ortadan kalktığı gibi bir sürece gönderme yapmamasıdır. Dünya Bankası raporlarının devlet odaklı olması da bu durumun bir uzantısıdır. Ulus-devletin eridiği, gücünü kaybettiği iddiaları her ne kadar güncelliğini yitirmiş olsa da bir dönemin

⁵ Emperyalizmin yeni biçimi olarak adlandırılacak “kolektif emperyalizm” tezini ve bağlantılı tartışmaları ele alan bir çalışma için bkz. Özdemir, 2014.

gündemini belirlemektedir ve hala aynı kuramsal öncüller dönüşümü açıklamakta yetersiz görünmektedir.

“Diğer taraftan ulus devletin sonunun geldiğini iddia eden çalışmalar emperyalizmin de sonunu ilan ederken, hakikat bize ulus-devletin önemini yitirmediği aksine *yapması gereken düzenlemelerin giderek arttığı* ve hızlandığını göstermektedir. Sermayenin giderek daha fazla valorizasyon alanına ihtiyaç duyması nedeniyle kriz ortaya çıkmadan sürekli daha fazla ve yeni ilişkinin birikime içkin hale gelmesi gerekmektedir. Bu da toplumsal grupların taleplerinin çatışmalar içerisinde siyasi iktidara dönüştüğü biçim belirlenimli bir ilişkiler alanı olarak devletin daha hızlı ve yeni kanunlarla sermayenin birikim alanını genişletmesini gerekli kılmıştır. Görülmektedir ki adı geçen ilişkiler alanı ve burada gerçekleşen temsiller (devlet) önemini yitirmemektedir” (Cebeci, 2014: 196-197 – *vurgu bize ait*).

Gerçekte, “uluslararasılaşma” devletin erimesine değil; biçim değişikliğine ve işlevlerinin yeniden tanımlanmasına işaret etmektedir. Tam da söz konusu nedenle Poulantzas’ın *otoriter devletçilik* üzerine tartışmaları mühimdir. Devletin küçüldüğü ya da tam tersine büyüdüğü/genişlediği tartışması devlet açısından topyekûn yürütülebilecek bir tartışma olmadığı gibi, toplumsal formasyonlara göre de değişkenlik gösterecektir: “[Otoriter] devletçilik devletin tek yönlü olarak güçlendirilmesini göstermez, daha çok bir eğilimin sonucunu oluşturur ve kutupları da devletin *güçlendirilmesinden-zayıflatılmasına* eşitsiz olarak gelişirler” (Poulantzas, 2004: 230).

Anılan güçlendirme-zayıflatma, devletin uluslararasılaşması sürecinde bazı aygıtların etkinliğinin artmasına, bazılarının ise geri plana çekilmesine neden olabilmektedir. Bununla birlikte aygıtların toplumsallığın yeniden üretimindeki rolleri de değişkenlik gösterebilmekte; buna bağlı olarak esaslı dönüşümlere konu olabilmektedir.

Toplumsal formasyonlara göre ortaya çıkan farklılaşmalar haricinde sürecin ortak bir vechesi de vurgulanmalıdır: Devletin uluslararasılaşması her durumda aygıtların *yalnızca* yerel sermayelerin veya sermaye fraksiyonlarının temsiline ayrılmasına karşı bir süreç olarak ilerleme eğilimi göstermektedir. “Uluslararasılaşma, en çok uluslararasılaşmış bulunan sermaye fraksiyonlarının belirli ulus-devlet aygıtlarıyla olan dar bütünleşmesinin sürdürülemezliğine ve böylece gerekli devlet işlevlerinin nasıl devam ettirileceğinin belirlenme sürecinin karmaşıklığına işaret etmektedir” (Glassman, 1999: 679).

Bahsi geçen durum, en başta hukuki düzenlemelerin buna uygun bir biçimde yapılandırılmasıyla ilgilidir. Sermaye birikiminin sürdürülebilmesi için hukuki süreçlerin farklı sermayeler arasında ayırım gözetmeksizin işlemesi, yani “tarafsız”

olması gerekmektedir. Yurtdışından gelen yatırımlar, içerideki yatırımlardan farklı hukuki kurallara ve prosedürlere tabi olmamalı; kârlılığı azaltacak ve öngörülebilirliği ortadan kaldıracak piyasa dışı taleplere maruz kalmamalıdır. Siyasi istikrar⁶ beklentisi, böylece, bütün firmalar karşısında devlet aygıtlarının aynı mesafede olması, potansiyel olarak sermaye gruplarının hepsinin çıkarlarını hayata geçirebilmesi ile ilgilidir. Rekabet, biçimsel anlamda piyasa içerisinde kalmalıdır. Belirli sermaye fraksiyonlarının temsili sürecindeki farklı gruplar arasındaki rekabet çoğunlukla ideoloji üzerinden dolayım olacaktır (Jessop, 2008).

Yukarıda anlatılan sürecin 2000'ler itibariyle geldiği noktada farklı biçimleriyle emperyalist müdahalelerin hâkim hale geldiğini belirtmek gerekmektedir. 1945 sonrası merkez kapitalist toplumsal formasyonlar arasında başlayan entegrasyon sürecinin küresel düzleme yayılması 1980'ler ile hızlanmış bulunsa da SSCB'nin çöküşü sonrasında eski Sovyet Bloğu coğrafyasındaki çözülme ile birlikte farklı bir döneme girilmiştir. 1990'larda emperyalist müdahalelerin insancıl gerekçelerle gerçekleştirildiği, bu süreçte BM'nin esaslı bir öneme sahip olduğu bilinmektedir (Natarajan, 2008). Ancak dönüşümün hedeflendiği diğer coğrafyalar için farklı bir söylemsel ve hukuki düzenek oluşturulması gereği kendini belli etmiştir.

2001 yılının 11 Eylül'ünde ABD'de gerçekleşen ikiz Kule saldırıları ardından yaşanan gelişmelere bakıldığında, bu olayın emperyalist müdahalenin yeni söylemsel ve hukuki zemini için dönüm noktasını işaretlediği belirtilebilir. Uluslararası teröre karşı topyekûn yürütülecek bir savaşın temellendirilmesinin arkasından Afganistan'a yapılan ve El Kaide örgütü ile Taliban'ı hedefleyen askeri müdahale, sürecin ilk aşaması olmuştur. Esas gelişme, 2003 yılında Irak'a yapılan müdahale ve takip eden işgal-yönetim sürecidir. Irak işgali, az gelişmiş toplumsal formasyonlar arasında dönüşümün artık kaçınılmaz olduğunu göstermesi açısından ilginçtir. Söz konusu dönüşümün hangi araçlarla yapılacağı hususu konjonktürel ve stratejik bir seçiciliğe bağlı olarak değişebilmekle birlikte, merkez ülke devletlerinde yoğunlaşan taleplerin emperyalist müdahaleleri zorunlu kıldığını açığa çıkarmıştır. Aynı yılın sonunda, Dünya Bankası'nın ilk *İş Ortamı* raporunu yayınlaması ile 2003'e gelindiğinde kapitalist uluslararası işbölümü ve

⁶ Siyasi istikrar kapitalist üretim ilişkilerinin işleyebilmesi için zorunluluk olmasa dahi, sermayenin birikim koşullarının ve sermaye açısından kâr olanakları ile sınırlılıkların öngörülebilir olması açısından çoğu durumda arzu edilmektedir. Aksinde söz konusu olan siyasi istikrarsızlık, pre-kapitalist üretim ilişkilerinin etkisiyle ekonomik alana sürekli ekonomi-dışı belirleyenlerin hâkim hale gelmesi ve sermayenin öngörülebilirlik, hesaplanabilirlik, şeffaflık gibi ihtiyaçlarına cevap verilmemesi durumu ile ilişkilidir. Devlet biçiminin dönüşümü, bu nedenle tek başına yeterli gelmeyecek, somutta bu biçime uygun pratiklerin hayata geçmesi için özellikle "hegemon" devletin aygıtlarının sürekli müdahalesi kaçınılmaz olacaktır.

emperyalist müdahaleler arasında bir bağlantı olup olmadığı sorusunu yazının geri kalan kısmı irdeleyecektir.

2. DÜNYA BANKASI VE DÖNÜŞÜM

Yukarıda anlatılan sürecin temel uğrakları göz önünde bulundurularak Dünya Bankası'nın kuruluş ve dönüşüm aşamaları ele alındığında *İş Ortamı* raporlarının anlam ve önemi hakkında ilk bulgular serimlenebilecektir.

1944 yılında Uluslararası Para Fonu ile birlikte Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (*International Bank of Reconstruction and Development - IBRD*) kurulmuş, ardından kendisine bağlı kuruluşlarla birleşerek Dünya Bankası ortaya çıkmıştır. İlk kuruluş isminden de anlaşılacağı gibi Avrupa'nın yeniden inşası ve o dönemde henüz sömürge konumunda bulunan ülkelerin kalkınması DB'nin öncelikli amaçlarıdır. Banka'nın kuruluşu entegrasyon yönündeki eğilimi göstermektedir. 1946 yılında faaliyete geçen Dünya Bankası'nın kredileri Avrupa'nın gelişmiş ülkelere ağırlık vermekteydi ancak 1948 yılında ABD'nin müttefik devletlere yönelik sağladığı finansal desteği içeren Marshall Planı, Banka'nın etkinliğini anlamsızlaştırmıştır (Zabcı, 2009: 31-32).

Böylece “Sovyet Bloğu karşısında kalkınma” amaçlarına bağlı olarak öncelikle Yugoslavya'ya, ardından Türkiye, Mısır ve bazı Latin Amerika ülkelerine yönelen krediler 1949 Çin Devrimi sonrasında “komünist genişlemeyi önlemek” maksadıyla kullanılmaya başlanmıştır (Zabcı, 2009: 33).

İlk yıllarında Avrupa'nın savaş sonrasında yeniden inşası maksadına yönelik kredilere ağırlık verilirken görece etkisiz bir konumda bulunan banka, Avrupa dışını “kalkındırma” amacını benimseyince eski sömürge ülkelerinin (az) gelişmesi sürecinde etkinliğini dikkate değer ölçüde artırmıştır. Banka, 1946-1968 yılları arasında görece yüksek gelir grubunda olan ülkelere altyapı yatırımları odaklı anlayıştan, Robert McNamara döneminde (1968-1981) yoksul ülkeleri merkeze alan bir tavra yönelmiştir. Tarımsal alanda yer alacak reformları (Yeşil Devrim) desteklemek ve yoksulluğu azaltma programları ön planda yer almıştır. Her ne kadar görünüşteki amacına ulaşması mümkün olmasa da Banka'nın oluşturduğu kategorizasyon ve raporlama teknikleri, az gelişmişlik hakkında muazzam bir verinin derlenmesini sağlamıştır (Zabcı, 2009: 36-38). Söz konusu yaklaşım ve raporlama teknikleri, 1990'lar sonrasında Banka'nın edineceği asli rolün temelinde yatmaktadır.

1980'ler, yazının bir önceki başlığında anlatıldığı üzere devlet biçiminin ABD ve Avrupa merkez kapitalist toplumsal formasyonlarından az gelişmişlere doğru yayılması sürecini içermektedir. Anılan dönüşümün uluslararası bir faaliyet

içerisinden dayatılması dikkate değerdir. IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların sermaye hareketleri için uygun ortamın yaratılmasında, neo-liberal politika setlerinin az gelişmişlere zorunluluk şeklinde sunulmasındaki merkezi rolleri bu bakımdan bir farklılaşmayı işaretlemektedir. Banka'nın Yapısal Uyum Kredileri (*Structural Adjustment Loans*) ismiyle sunduğu kredi imkanlarından yararlanmanın şartı IMF'nin onayıdır. Onay için de yukarıda bahsi geçen dönüşümün unsurlarının parça parça kabul edilmesi bir gerekliliktir (Zabcı, 2009: 42).

Dünya Bankası'nın 1980 öncesi kredi verirken Sovyet Bloğu'ndan kopan ülkeler ile Sovyetler'e yakınlaşma tehlikesi bulunan ülkeleri tercih etmesine benzer biçimde 1980 sonrasında da kapitalist sistemle uyumlu görünen ülkelerin bu bakımdan önceliği bulunmaktadır. Demokrasinin kapitalizm ile eş tutulmasının gittikçe yoğunlaştığı dönemlerde askeri darbelerle yönetimi ele geçiren ya da genel olarak baskıcı rejimler uyumlu politikalar yürüttükleri sürece Banka'nın cömertliğinden faydalanmışlardır (Zabcı, 2009: 44-46).

Neo-liberal politikaların kabullenilmesini ifade eden yapısal uyum programları ve bunların yarattığı toplumsal çöküş ve takip eden toplumsal gerilimlerle uğraşmakta olan Dünya Bankası'nın yöntemlerinde 1990'larda bir değişikliğe gidilmiştir. 1995 yılında Banka'nın başına getirilen James Wolfensohn yönetiminde Banka bir "bilgi kuruluşu" haline getirilmiştir. Raporlar ve eğitimler için büyük bir bütçe ile anılan dönüşüm gerçekleştirilmiş ve Dünya Bankası raporlarının kapsam ve etkililiği artırılmıştır (Zabcı, 2009: 49-50). Anılan bilgi üretimi sürecindeki temel varsayım ise şudur:

"Banka ve diğer kuruluşlar tarafından üretilen bilgi geliştirmekte olan ülkelerle sınırlı kalmayarak en geniş anlamda ya da onların deyimiyle 'küresel düzeyde' bir kamusal yararın gerçekleşmesine hizmet edecektir. (...) Dünya Bankası ve benzeri kuruluşlar (...), kendi ürettikleri bilginin 'yansız', 'değerlerden bağımsız' ve tek 'geçerli' bilgi türü olduğu iddiası içindedirler" (Zabcı, 2009: 50-51).

2003 yılına gelindiğinde, bir önceki başlıkta da vurgulandığı üzere, dönüşümün amaçlandığı coğrafyalara emperyalist müdahalenin daha kapsamlı ve yeni araçlarla gerçekleştiği vurgulanmalıdır. Dünya Bankası'nın kapitalist sistemin güncel gerekliliklerine göre geçirdiği dönüşüm "bilgi bankası" olarak Banka'yı gerekli veriyi sağlayacak biçime büründürmüştür. 2003 yılının sonunda hazırlanan *İş Ortamı* raporunun ortaya çıkışı ve Banka'nın en çok rağbet gören raporu haline gelmesi bu bakımdan ilgi çekicidir.

3. İŞ ORTAMI RAPORLARI VE YENİDEN DÜZENLEME TALEPLERİ

Dünya Bankası raporlarının en yenilerinden olan ve “2004 Yılında İş Ortamı (Doing Business in 2004)” üst başlığıyla yayımlanmaya başlayan birinci “İş Ortamı” raporunun alt başlığı hedeflenen dönüşümü ifşa eder gibidir: “Düzenlemeyi Anlamak” (*Understanding Regulation*) (Dünya Bankası, 2004).

İş Ortamı Raporunun ortaya çıkış maksadını ve yöntemlerini açıklamış bulunan ilk rapor, “Canlı bir özel sektör -yatırım yapan, iş yaratan ve üretkenliği artıran şirketler sayesinde- büyümeyi teşvik eder ve yoksullar için de olanaklar yaratır (Dünya Bankası, 2004: viii).” cümlesiyle açılışı yapar. Bu ilk cümle, Dünya Bankası gibi yıllarca “yoksullukla mücadele” içerisinde varsayılan bir uluslararası örgütün neden iş dünyasının yararına bir raporu çıkarmak zorunda kaldığını meşrulaştırma girişiminin ilk ayağı olarak okunabilir.

Raporların hemen hepsinde düşük gelirlilerin iş kurmaktan iş bulmaya kadar birçok sıkıntısının belirli düzenlemeler eşliğinde ortadan kalkabileceği söylemi hâkimdir. Anılan meşrulaştırma girişimi raporun ileriki yıllarında da tekrar karşımıza çıkmaktadır (bkz. Dünya Bankası, 2005: 3; 2019a: 1). Kısacası maksat, uluslararası sermayenin kârlılığı değil de yoksul halka yardım etmek gibi gösterilmektedir. Fakat detaya inildiğinde, puanlamayı belirleyen kriterler ve bunların ifade ediliş şekilleri dahi raporun asli işlevlerini ele vermektedir: Uluslararası sermayeye kılavuz olmak ve sermaye gruplarına, devletlere yönelik baskı oluşturulması gereken noktaları işaret etmek.

Ülkelerdeki “iş ortamını” puanlamak için ilk ölçüt “İş Kurmak” (*Starting a Business*) olarak belirlenmiştir (Dünya Bankası, 2004: 3). Bu ölçütün alt basamaklarında iş kurma prosedürlerinin miktar ve süresi, maliyeti ve gerekli sermaye miktarı bulunmaktadır. İkinci kriter “Çalışanları İşe Alma ve İşten Atma” (*Hiring and Firing Workers*) ismini taşımaktadır (Dünya Bankası, 2004: 5). 2007 raporu itibariyle ismi “Çalışanları İstihdam Etme” (*Employing Workers*) olarak değiştirilmiştir (Dünya Bankası, 2006: 18). 2011 raporu itibariyle bu ölçüt rapordan tamamen çıkarılmıştır (bkz. Dünya Bankası, 2010).

Yine bu ölçütün de alt basamakları bulunmaktadır ve ülke karşılaştırmaları üzerinden puanlanmaktadır. İşe alma ve işten atma zorluğunu, çalışma saatlerinin ve istihdamın katılığı gibi alt kriterler belirlemektedir. Özellikle bu kriterde “alınanlar ve atılanlar”ın işçiler olduğu ve haliyle “yoksulluk”un söz konusu sınıfa dair bir olguyu imlediği düşünüldüğünde raporun yoksulların refahını ne kadar ön planda tuttuğu şüpheli hale gelecektir. Raporun özellikle uluslararası sendika kuruluşları tarafından karşılaştığı eleştiriler kriterin değiştirilmesi, ardından da kaldırılmasıyla sonuçlanmıştır. Anılan eleştirilere aşağıda yer verilecektir.

Üçüncü kriter “Sözleşmelerin İcra Edilmesi” (*Enforcing Contracts*) olmuştur (Dünya Bankası, 2004: 6). Prosedür miktar ve süreleri, masraflar ve karşılaştırmalı biçimde prosedür karmaşıklığını sıralayan alt kalemleri bulunan ölçüt, yatırımların sözleşme ilişkisi çerçevesinde hukuki koruma altına girme derecesini irdelemektedir. 2004 yılındaki raporda belirtilen son iki kriter ise iş kurmak için kamu ve özel kaynaklardan oluşan “Kredi Çekme” (*Getting Credit*) olanakları ile iflas süreci ve prosedürlerini ele alan “Şirket Kapatma” (*Closing a Business*) ölçütleridir. Bu son ölçüt 2012 yılında “İflas Çözmek” (*Resolving Insolvency*) ismini almıştır.

2005 yılındaki raporda bu kriterlere “Mülkiyet Edinme/Kayıt Ettirme” (*Registering Property*) ve karşılaştırmalı olarak ele alınan “Yatırımcıyı Koruma” (*Protecting Investors*) kriterleri eklenmiştir (Dünya Bankası, 2005). “Yatırımcıyı Koruma” ölçütü 2015 yılında “Azınlık Yatırımcıları Koruma” (*Protecting Minority Investors*) olarak değiştirilmiştir. Raporda belirtilene göre, azınlıkların yatırımcı olarak korunuyor olması ilgili ülkeye yatırım yapacaklara güven vermektedir (Dünya Bankası, 2014: 76).

2006 yılında rapor on kriter üzerinden ülkeleri değerlendirmeye ve sıralamaya başlamıştır. Lisans edinme kolaylığı ve masraflarını ölçen “Lisans ile Uğraşma” (*Dealing with Licences*) ölçütü yeni eklenenlerden biridir. 2009 raporunda bu kriter “İnşaat İzinleri ile Uğraşma” (*Dealing with Construction Permits*) şeklinde değiştirilmiştir (Dünya Bankası, 2008). Rapora göre lisans edinmenin zorunlu olması denetimsiz iş yapmanın tehlikelerini önleyebilecekken, karmaşık, masraflı ve zor lisanslama prosedürleri şirketleri enformel sektöre kaymaya zorlamaktadır (Dünya Bankası, 2006: 15). Bir diğer yeni kriter “Vergi Ödeme” (*Paying Taxes*) olurken yeni eklenen ve uluslararası sermayeyi özellikle ilgilendiren kriter ise “Sınırlararası Ticaret Yapma” (*Trading Across Borders*) olmuştur. 2011’de çıkarılan “Çalışanları İstihdam Etme” (*Employing Workers*) kriteri yerine 2012 raporunda “Elektriğe Ulaşım” (*Getting Electricity*) ölçütü gelmiştir (Dünya Bankası, 2012).

Banka’nın hazırladığı raporda yukarıdaki kriterlere göre sıralanan ülke yönetimleri, aşağıda yer aldıkları sürece reform baskısını hissetmektedirler. Kriterler her ülke için geçerli olduğundan toplumsal formasyonların özgün yapıları, farklılıkların kaynakları, toplumda nasıl yıkıcı etkiler doğurabileceği gibi meseleler raporu hazırlayanların ilgi alanlarına girmemektedir. 2004 tarihli ilk raporda “söz konusu iş düzenlemeleri olduğunda tek beden herkese uyar” (Dünya Bankası, 2004: xvi) sözleriyle düzenlemenin her ülkede benzer şekillerde gerçekleşmesinin her türlü iyileşme olarak görülmesi gerektiği belirtilmektedir.

Yukarıda verilen kriterler ve onların dönüşümü üzerinden bakıldığında raporların genel itibarıyla reform önerilerini barındırmakta olduğu ve bunun nedenlerini ortaya koymaya çalıştığı görülmektedir. Raporun öngördüğü reformları gerçekleştiren ülkelere yer verilmekte, puanları artmaktadır. Ancak raporda puanı düşük olan ülkelere yatırım yapılmaması yönünde bir yönlendirmeden ziyade reformların aciliyetinden dem vurulmaktadır. Kısacası rapor, uluslararası sermaye gruplarına ilgili ülkelere yönelik talepleri artırmaları; buralardaki yeni kârlanma alanlarının yatırıma açılması için yerleşik buldukları ülke devletlerinin iktidarlarını yönlendirmeleri için bir kılavuzdur.

Örneğin kendine 2006 yılı raporunda yer bulan Irak, hep alt sıralarda yer almasına karşın (2006'da 155 ülke arasında 114; 2010'da 183 ülke arasında 153; 2015'te 189 ülke arasında 156; 2019'da 190 ülke arasında 171'incidir) doğrudan yabancı yatırımların seyrini belirleyen şey, hukuki düzenlemelerden daha çok ülkenin içinde bulunduğu savaş durumu gibi gözükmektedir. 2006-2012 arasında ufak dalgalanmalar haricinde yukarı doğru bir ivme gösteren yabancı doğrudan yatırımlar, 2013 yılında sert bir düşüşe geçmiştir (Dünya Bankası, 2019b). Irak, rapora göre 2013'te 185 ülke içinde 165'incidir; önceki dönemden çok da farklı bir sıralaması bulunmamaktadır.

Son olarak, 2008 sonunda başlayan ve kapitalist ekonomileri sarsan krizin nedenleri ve sonuçları ile ilgili olarak raporun 2010 tarihli sayısında belirtilen noktaları ele almak, raporun odak noktasını ve neo-liberal çözümler açısından raporun konumunu anlamlandırmada faydalı olacaktır.

Raporun başlarında krizin sorumluları açıkça işaret edilmese de sonuçların düzeltilmesinde raporun tavsiyelerinin dinlenmesinin hayati olduğu fikrinin yinlendiği görülmektedir. “Sunuş” (*overview*) kısmında “geçilen yılın iş ortamı için zor bir yıl olduğu” ve “zengin ekonomiler ile başlayarak küresel ekonomik bir gerilemeye dönüşen krizle başa çıkmak” ile geçtiği belirtilmektedir (Dünya Bankası, 2009: 1). Rapora göre ulusal ve uluslararası pazarlarda düşen talebe küresel anlamda ticaretin yavaşlaması eşlik etmiştir ve hükümetler finans sektörünü istikrarlı hale getirmek, güven aşlamak ile kriz nedeniyle işini kaybetme durumunda olan “tahminen 50 milyon kişinin” sosyal güvenliğini sağlamak ve işsizliğe karşı hamlelerde bulunmak gibi zorlu bir görevle karşı karşıya kalmışlardır (Dünya Bankası, 2009: 2).

Buna rağmen rapor, yayınlanmaya başladığı 2004'ten bu yana iş yapmayı kolaylaştıracak reformları yapma bakımından hükümetlerin hiç olmadığı kadar aktif olduklarını ifade etmektedir. Rapora göre Haziran 2008 ile Mayıs 2009 arasında yapılan reform sayısı 131 ekonomi için 287 olmaktadır ve bu rakam önceki senenin aynı dönemine göre %20'lik bir artış anlamına gelmektedir. Rapor

bu durumu memnuniyetle karşılarken finansal veya ekonomik bunalımı rahatlatmak için reformların tek başına yeterli olmayacağı konusunda da ihtiyatlı davranmaktadır. Yine de reformların gerçekleştiriliyor olması şirketlerin krizin etkileriyle başa çıkmasında ve ekonominin eski canlılığına kavuşmasında önemli rol oynayacaktır (Dünya Bankası, 2009: 2).

Özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerin yeni istihdam yaratmadaki önemini kavramış bulunan bazı hükümetlerin kriz sonrası toparlanma planlarına reformları dahil ettiklerini belirten rapor, özellikle dört ülkeyi zikretmektedir: Çin, Kore Cumhuriyeti, Malezya ve Rusya. Her ne kadar genel olarak reformların daha önceki uzun dönemli çabaların sonucu olduğunu hatırlatsa da rapor krizden çıkış için rekabeti artıracak ve şirket kuruluşu ile iş yaratımını teşvik edecek düzenlemelerin asli olduğunu ileri sürmektedir.

Adı geçen ülkelerin sonraki rapordaki “performansları”nın incelenmesi, bu bakımdan bir fikir verebilir. Çin, 2010 raporunda 89. sıradayken 2013 yılında 91., 2016 yılında 84. sırada, 2018 yılında ise 78. sırada bulunmaktadır. 2019 yılına gelindiğinde ise Çin’in aniden 46. sıraya yükseldiği görünmektedir. Benzer şekilde Rusya, 2010 yılında 120. sırada yer almaktayken yukarı bir ivme kazanmış, 2013’te 112.; 2016’da 51. ve 2019’a gelindiğinde 31. sıraya çıkmıştır.

Malezya ve Kore, raporun görece üst sıralarındadır ve tırmanışa geçmişlerse de Çin ile Rusya kadar çarpıcı bir durum söz konusu değildir. Malezya 2010’da 23., 2013’te 12., 2016’da 18. ve 2019’da 15. sıralarda bulunmakta, Kore ise 2010’da 19., 2013’te 8., 2016’da 4. ve 2019’da 5. sıralardadır. Bu iki ülkenin reformlar bakımından katedecek yolu ülke sıralamalarının yukarılarda olduğundan hareketle daha azdır ve halihazırda sermayenin işleyişi için olumlu bir ortama sahip oldukları belirtilebilir.

Burada dikkat çeken nokta Dünya Bankası ve küresel kapitalist işbölümünde düzenlemenin diğer asli kurum ve mekanizmalarından “baskıcı/otoriter” rejimlere karşı yoğun bir saldırı gelmekteyken Rusya ve Çin gibi iki dev ekonominin piyasanın işleyişi için yapılan reformlarda yakaladığı ivmedir. Yukarıda bahsedildiği üzere *İş Ortamı* raporları yasal düzenlemeleri ve kısmen de olsa fiili durumları ele alarak ülkeler arasında bir sıralama yapmaktadır ve “demokratik olmayan” ülkelerin bunu nasıl gerçekleştirdikleri piyasa-demokrasi arasında kurulan genel-geçer özdeşlik bakımından soru işareti doğurmaktadır.

Bu noktada, kriz sonrasında liberal düşünürler tarafından artan biçimde dile getirilen bir durumun öne çıktığı söylenebilir. Bilindiği gibi, Çin ve Rusya gibi ülkelere yönelik “baskıcı” nitelmesi insan hakları söylemleri üzerinden yürümekteyse de Dünya Bankası ve IMF gibi kuruluşların odağı piyasaya yönelik

devlet müdahaleleri ve siyasi kararların yatırım serbestliğini zedeleme ihtimalidir. Ancak tam da devletin biçimsel farklılığı nedeniyle piyasaya müdahale olanaklarının fazlalığı, başka bir deyişle devlet aygıtlarının piyasaya müdahale ekseninde şekilleniyor oluşu *İş Ortamı* raporlarının ve genel sermaye taleplerinin hukuki düzenlemelere ve piyasanın işleyişine daha kolay adapte edilmesine olanak sağlamaktadır.

Daha açık belirtmek gerekirse Rusya ve Çin'in *İş Ortamı* raporlarındaki hızlı yükselmelerinin reformları gerçekleştirecek devlet müdahalelerini içeren siyasi kararların daha çabuk gerçekleşmesini sağlayan "baskıcı" niteliklerinden kaynaklandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Anılan durum, *İş Ortamı* raporlarının devlet odaklı ve devlete yönelik talep dizilerini ele almasında da görülebileceği gibi devlete daha fazla işlev yüklenilmesi ile ilgilidir.

Bu durumda, uluslararası sendikaların yukarıda bahsi geçen makalelerinde emek rejiminin "de-regülasyonu"ndan dem vurmasının doğruluğu tartışılır hale gelecektir. Söz konusu durum bir yeniden-düzenlemenin (re-regülasyon) devlet aygıtları içerisine giren talepler ve somut siyasa çıktıları açısından daha isabetli bir kavramsallaştırma olduğunu gözler önüne sermektedir.

2008 sonunda patlayan, en başta merkez kapitalist ekonomileri de büyük ölçüde sarsan krizin ardından neoliberalizmin gerçek yüzü ortaya çıkmıştır. "Özüne bakıldığında, neoliberalizm, 'müdahale düşmanlığı' şeklini alan ideolojik maske altında, aslında devlet gücünün sistematik bir biçimde kullanımına dayanmaktadır" (Saad-Filho, 2012: 269). *İş Ortamı* raporlarının ana odağının devletin piyasayı düzenleyen hukuki müdahaleleri ve devlet aygıtlarında somutlaşan düzenleme hamleleri olması gibi 2008 krizi sonrasında da devlete ve devlet etkinliğine duyulan ihtiyaç gündeme oturmuştur.

"Gündelik algıların tersine, çıkış stratejileri aslında kapitalist devletler tarafından izlenen güçlü ve müdahaleci bir ekonomi politikasına işaret ediyor, ancak buradaki müdahale, 'piyasa düzenlemelerini' tekrar ayağa kaldırma doğrultusunda uygulanıyor. Zaten, neoliberal çağ boyunca devlet müdahaleleri ve düzenlemeleri bu amaç yönünde, ayrıca daha genelde de, bu çağda kapitalist devleti oluşturan siyasal ilişkileri yeniden üretme yolunda daima geniş bir ölçüğe erişmiştir" (Albo ve Evans, 2012: 314).

Sovyetler Birliği'nin yokluğunda artış kazanmış ve yayılışı hızlanmış bulunan neo-liberal politikaların işleyebilmesi için gerekli reform önerilerini barındıran ve ülkeleri buna göre puanlayan *İş Ortamı* raporlarının hedefi daha önce belirtildiği üzere *devletlerdir*. Raporun görünüşteki maksadına uygun olarak devletten beklenen reformlar iş ortamını iyileştirmeyi hedeflediği için söz konusu

reformlar ve ekonomik veriler arasındaki ilişkiler sorgulanmıştır. Farklı perspektiflerden raporların yöntemine ve verilerin kullanımına ilişkin eleştiriler gelmiş, bunun sonucunda raporda bazı değişikliklere gidildiği de olmuştur. Yazının bir sonraki kısmı eleştirileri ve anılan eleştirilerin sınırlarını tartışacaktır.

4. İŞ ORTAMI RAPORLARININ ELEŞTİRİLERİ

Raporun eleştirilerini iki ana grupta toplamak mümkündür. İlki, anaakım düşünce içerisinde raporun etkinliğini ve faydasını tartışmaya açan grup olarak belirtilebilir. İkincisi ise ağırlıklı olarak emek örgütlerinden gelen ve raporun “Çalışanları İşe Alma ve İşten Atma” ile sonradan dönüştüğü “Çalışanları İstihdam Etme” ölçütlerine ve bunun sonuçlarına odaklanmaktadır.

İlk grupta yer alan eleştiriler ağırlıklı olarak verilerin güvenilirliği ve ölçütlerin belirlenmesi ile hesaplamalar gibi alanlarda, başka ifadeyle görece teknik meseleler üzerine yoğunlaşmaktadır. Örneğin Benito Arrunada, “gelişmekte olan ülkelerde” reformların çoğunun güvenilir veriler üreten resmileştirme prosedürlerini artırdığını ve bunların şirketlerin işlem maliyetini artırdığını belirtmektedir. Ayrıca bazı reformların da raporda üst sıralara çıkmak için görünüşe odaklanan iyileştirmeler olduğunu, önemli ve sürdürülebilir değişimlere yol açmadığını ileri sürmektedir (2009: 556; ayrıca bkz. Arrunada, 2007). Anaakım eleştirilerden bir diğeri de rapordaki ölçütlerin istatistiksel anlamda eşit değerlerde olmadıklarını, bu nedenle puanlamaya diğerleri ile aynı şekilde etki etmelerinin yanıltıcı olduğunu vurgulamaktadır (Pinheiro-Alves ve Zambujal-Oliveira, 2012).

Eleştirilerin ilk grubu görülebileceği üzere raporun ideolojik yönelimleri ve toplumsal faydasına değil, kendi amacını gerçekleştirme kapasitesine odaklanmıştır. İkinci grup eleştiriler ise raporun önerdiği reformlar yoluyla emeğin toplumsal konumuna dair düzenlemelerin yol açtığı sıkıntıları ele almaktadır ve raporun deregülasyonu önererek emeğin aleyhine sonuçlar yarattığını ileri sürmektedir. Bu gruptaki eleştiriler Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu (*International Confederation of Free Trade Unions – ICFTU*) ve Uluslararası Çalışma Örgütü (*International Labor Organization – ILO*) gibi uluslararası emek örgütlerinde yoğunlaşmaktadır.

Berg ve Cazes (2007), raporu eleştirdikleri çalışmalarında emek piyasasını düzenlemesini ölçen “Çalışanları İstihdam Etme” endeksinde işçileri koruyan yasaların daha az olması durumunda ülkelerin daha yüksek puanlar aldığını belirtmektedir. Emek mevzuatının esnekliğine göre ülkelerin sıralanması nedeniyle emek piyasasında deregülasyonu teşvik ettiğini ve uluslararası finansal

kuruluşlarca verilecek kredilerde söz konusu endeksin kullanılmasından dolayı anılan endeksin tartışmalı olduğunu belirtmektedirler (Berg ve Cazes, 2007: iii).

Benzer biçimde eski ICFTU, yeni ismiyle Uluslararası Sendikalar Konfederasyonu (*International Trade Union Confederation – ITUC*) direktörü Peter Bakvis imzasıyla yayımlanan iki makale aynı soruna işaret etmektedir. 2006 yılında yayımlanan yazıda (Bakvis, 2006) Banka çalışanları ile yapılan görüşmelerde *İş Ortamı* raporlarının emek piyasasında deregülasyonu teşvik ettiği iddialarına karşı “verilerin yanlış yorumlandığı”nın belirtildiği vurgulanmaktadır (Bakvis, 2006: 1). Oysa raporda yasal olarak haftalık çalışma süresinin 66 saat altında belirlendiği ve asgari ücretin GSYH’nin yüzde 25’ini geçtiği ülkelerin iş dünyasına karşı daha az dostane kabul edilmesinin bu durumla çeliştiği belirtilmektedir (Bakvis, 2006: 2).

Makalede birkaç örnek üzerinden iddialar desteklenmektedir. Bolivya’da işe alım endeksi bölgesel ortalamasının üzerinde bir zorluğa sahip olduğu için ülkenin serbest ticaret bölgelerinde İş Kanunu’nun görece ağır hükümlerinden bu bölgede faaliyet gösteren şirketlerin muaf tutulması gerekliliği gündeme getirilmiştir (Bakvis, 2006: 7).

Nepal örneği ayrıca ilgi çekicidir. 2005 Ocak ayında ILO’nun da desteklediği bir süreç başlatılmış, hükümet, emek ve işveren örgütleri arasında üçlü bir yapı ile İş Kanununu yeniden düzenlemek için toplantılara başlamışlardır. Aynı yılın Şubat ayında Nepal Kralı sivil hakları askıya alıp birçok sendikacıyı tutuklayınca süreç kesilmiştir. Dünya Bankası’nın Nepal’e sağladığı mali destekler nedeniyle demokratik yönetimin geri gelmesi için baskı kurabileceği düşüncesi sendikalarda hâkim durumdayken Banka yetkilileri krala *İş Ortamı* raporu tarafından sunulan verilere dayanarak “işten atma endeksini” aşağı çekmesi için baskı yapmışlardır (Bakvis, 2006: 10).

Bakvis imzası taşıyan diğer makale, Banka’nın iddiasının aksine ekonomik büyüme ve yoksulluğu azaltma konularında başarılı olan ülkelerin emek piyasasında katı ve işçiyi koruyan kurallara sahip oldukları sürece listede alt sıralarda yer almaya devam ettiklerini ifade etmektedir (Bakvis, 2009: 429). Bir başka ifadeyle raporun ekonomik büyümeyi amaçladığı iddiası gerçeklikle uyumsuzdur. Kaldı ki, raporun maksadının ülke ekonomilerinin gelişimini izlemek değil, sermayenin kolay yatırım yapması için gerekli unsurları belirleyerek incelemek olduğu isminden de anlaşılabilir. Gelişme ve ekonomik büyüme söylemi Dünya Bankası’nın ön plandaki işlevlerini benimsemiş gibi görünerek meşrulaştırma girişimi olarak okunmalıdır.

Raporun somut reform taleplerinin yerleştiği yere dair daha fazla çıkarım yapmak ve eleştirileri bu yönlere doğrultmak mümkündür. Bu maksatla sonraki bölüm raporun sunduğu çerçeve ile emperyalist faaliyet arasındaki rabıtayı gözler önüne sereceği düşünülen 2003 Irak müdahalesi sonrası “reformlar” a değinecektir.

5. 2003 SONRASI DÖNÜŞÜMÜN İLK ÖRNEĞİ OLARAK “IRAK MÜDAHALESİ” VE SONRASI

Geldiğimiz noktada, Dünya Bankası’nın en çok rağbet gören (Bakvis, 2009: 424) yayını haline gelen *İş Ortamı* raporlarının reform önerilerini yaptıkları kalemler ile Irak işgali sonrasında Geçici Koalisyon Yönetimi’nin (*Coalition Provisional Authority – CPA*) çıkardığı ve Irak Yönetim Konseyi’nin (*Iraqi Governing Council – IGC*) onay verdiği, yeni Irak Anayasası’na dahil edilmesi için CPA’in baskı kurduğu unsurlar arasındaki benzerliğe bakmak faydalı olacaktır. Irak müdahalesi ile aynı gündeme –devlet biçiminin uluslararasılaşması– sahip olan raporun, dönüşüm taleplerinin yönelmesi gereken yerleri gösteren bir kılavuz ve Banka’nın 1990’lardan sonra edindiği “bilgi bankası” konumuna uygun bir çalışma şeklinde görülebileceğini ileri sürmek mümkündür.

Irak’ta gerçekleşen dönüşümün odak noktaları ve ABD liderliğinde kurulmuş bulunan geçici yönetimin ısrarcı olduğu yasal düzenlemeler göz önünde bulundurulduğunda *İş Ortamı* raporlarının emperyalist müdahalenin gerçekleştirdiği taleplerle bağlantısı netleşecektir. Irak, söz konusu dönüşümün başlangıç noktası olarak alınabilir. Sovyet sonrası dünyada eski Doğu Bloğunda yaşanan gelişmelerden farklı olarak 2003 Irak müdahalesi, sonraki dönemde karşılaşılabilecek yoğun talepler ve saldırıların ilk örneğini oluşturmaktadır. Aynı yıl benzer taleplerin yer aldığı *İş Ortamı* raporlarının yayınlanmaya başlamasının gerekçesini ise dönüşümün yeni hedeflerinin tutarlılığı ve emperyalist faaliyetin sürekliliğinde aramak gerekmektedir.

Yousef Baker (2014), Irak’ın küresel kapitalizme entegrasyonu sürecinde neo-liberal devlet yaratımının rolünü vurguladığı makalesinde Irak işgali sonrası CPA tarafından çıkarılan yasaları incelemiştir. Baker (2014: 122)’a göre ABD, bu müdahalede *ulusüstü sermaye*⁷ adına hareket etmiş ve Irak’ı şiddet yoluyla küresel

⁷ Baker’ın, William Robinson’un (2004) “ulusüstü kapitalist sınıf” kavramsallaştırmasını benimseyerek geliştirdiği argümanların tartışmalı olduğunu belirtmekte fayda vardır. Devletin dönüşümü hakkında Marksist kuramda genel bir konsensüs bulunmakla birlikte “ulus-devletin” ve bu bağlamda sınıfsal ilişkilerin “ulus-devlet” bağlamındaki anlamlarına dair net bir kabul bulunmamaktadır. Okumakta olduğunuz makalede gerek devletin konumu gerekse sınıfların devlet ile kurdukları ilişkinin sınıfsal ilişkilerdeki asli rolü nedeniyle Poulantzas’ı takiben “uluslararasılaşma” kavramının tercih edildiği vurgulanmalıdır.

ekonomiye entegre etme amacı gütmüştür. Bir kere dönüşüm sağlandıktan sonra, artık sürekli bir Amerikan müdahalesine gerek kalmadan ülke kapitalist küreselleşme sürecine girmiş olacaktır (Baker, 2014: 123).

Mayıs 2003 ile Haziran 2004 arasında Geçiş Dönemi Yönetim Kanunu (*Transitional Administrative Law – TAL*) ve 12 yönetmelik ile 100 kadar yönerge/emir Paul Bremer komutasındaki CPA tarafından çıkarılmıştır. “Egemenliğin Iraklılara teslim edilmesinin” ardından, ABD liderliğindeki yönetim bu dönemdeki kanunların büyük kısmını içeren Irak -kalıcı- Anayasası ve taslak halindeki Irak Petrol ve Doğalgaz Kanunu’nun kabul edilmesi için baskı uygulamaya devam etmiştir (Baker, 2014: 129). Söz konusu kanunlar uluslararası sermayenin Irak’taki faaliyeti için yasal zemini oluşturmuştur ve Baker’a göre bu süreçte, “büyük güçler” ve ulusüstü kapitalist sınıf açısından işgal ile ilgili yaşanan anlaşmazlıkların büyük ölçüde ortadan kalktığı görünmektedir (Baker, 2014: 129).

Söz konusu süreçte çıkarılan ve sonrasında kalıcı olarak Irak’ta anayasa ve kanunların çerçevesini belirleyecek olan yönergelerle bakıldığında, ticaretin ve yatırımların serbestleştirilmesi ile iş ortamının yatırıma uygun hale getirilmesi gibi düzenlemelerin hayata geçirildiği gözlemlenmektedir. Anılan yönergeler, çalışmanın odağındaki *İş Ortamı* raporlarının ruhunun Irak müdahalesi sonrasındaki hakimiyetine dair fikir verecektir.

Gümrük bariyerlerini, ithalat vergilerini ve lisanslama ücretlerini ortadan kaldıran 12 numaralı Yönerge, sonradan 38, 47, 54 ve 70 numaralı Yönergeler ile güncellenmiştir ancak bunlar belirli mallar üzerindeki gümrükleri düşük miktarda artırmaktadır (Baker, 2014: 132). Bunlar arasında 54 numaralı Yönerge’de bulunan “Irak’a ithal edilen ya da Irak’tan ihraç edilen malların çeşit, menşei veya kaynağına bakılmaksızın hiçbir sınırlama getirilemeyeceği” (aktaran Baker, 2014: 132) ibaresi uluslararası sermayenin Irak’taki faaliyetinin önünü açmaktan başka bir anlama gelmemektedir.

Benzer biçimde 51 numaralı Yönerge deniz taşımacılığında Irak devletine ait kamu teşebbüslerini uluslararası rekabete karşı savunmasız bırakırken 65 numaralı Yönerge, aynı şeyi medya alanında gerçekleştirmiştir (Baker, 2014: 134). Bununla birlikte makalenin konusu açısından *İş Ortamı* raporlarının çerçevesiyle uygunluğu doğrudan göze çarpan yönerge, 76 numaralı Yönerge’dir. Adı geçen yönerge “üretimin ve verimliliğin” artırılması gerekçesi ile 200 kadar Irak devletine ait kamu teşebbüsünün kapatılması ya da özelleştirilmesine yöneliktir. Yarım milyon Iraklının istihdam edildiği kuruluşların kapatılması, verimlilik artışı adı altında binlerce çalışanın işsiz kalmasına neden olmuştur (Baker, 2014: 134).

Uluslararası Finans Kuruluşlarının anılan süreçte etkinliğinin artması için de birtakım yönergeler çıkarılmıştır. 3 numaralı Yönerge ile CPA, Program Gözleme Kurulu (*Program Review Board – PRB*) kurulmasını sağlamıştır ve bu kurulda CPA ile askeri temsilciler haricinde, oy hakları olmaksızın IMF, Dünya Bankası ve BM Genel Sekreteri'nin özel temsilcileri bulunmaktadır (Baker, 2014: 136). Kurul gittikçe artan biçimlerde Irak adına gerçekleştirilen yatırım ve fonlandırma kararlarını belirlemiş, uluslararası sermayenin yatırım ve kar olanaklarını arttırma kapasitesini genişletecek hamleleri teşvik etmiştir.

Aynı mantığın ürünü olarak 39 numaralı Yönerge, yabancı yatırımcılara - birincil kaynak çıkarımı ve onların ilksel işlenimi- dışında Iraklı yatırımcılarla aynı hakları sağlamaktaydı. Ayrıca bu yönerge sermaye hareketlerinin kısıtlanmaması ve herhangi bir düzenlemeye tabi olmaksızın karların Irak içerisinde veya dışarısına transferini olanaklı kılmıştır (Baker, 2014: 136). Ek olarak 49 numaralı Yönerge Irak vergi kanunlarını yeniden düzenlemiş, yabancı şirketlerin vergi oranlarını %40'tan %15'e sabitlemiştir ve şirketler ile yatırımcıların Irak dışındaki gelirlerini ülke içine sokmaları esnasında alınacak vergileri de kaldırmıştır (aktaran Baker, 2014: 137).

Yukarıda örnekleri verilen ve birçok farklı açıdan bu örneklerin çoğaltılabileceği hukuki düzenlemelere bakıldığında 2003 yılındaki Irak işgali sonrasında yaşanan gelişmeler ile aynı yıl küresel anlamda bütün ülkelerin hukuki süreçlerinin Dünya Bankası tarafından puanlama yoluyla denetlenmesi arasındaki tutarlılık göze çarpmaktadır. Bununla birlikte hukuki düzenlemelerin tek başına yeterli olmadığı, toplumsal yapının dönüşümünün bazı kanun ve yönergelerle tamamen gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığı düşünüldüğünde *İş Ortamı* raporlarında (makalenin üçüncü başlığı altında izlenebileceği üzere) Irak'ın konumunda pek de iyileşme görülmemesi şaşırtıcı olmayacaktır. Yine de söz konusu hukuki düzenlemeler, uluslararası iş bölümünün yeni gereklilikleri için ortak bir çabanın mevcudiyetini gözler önüne sermektedir. Anılan çaba ise “devletin ekonomiden elini eteğini çekmesi” gibi argümanlar üzerinden yürümekteyse de devlet aygıtlarında cisimleşen düzenlemeler ile gerçekleşmekte; kısacası devletin süreçteki rolü önemini yitirmemektedir.

6. SONUÇ

Bu çalışma, uluslararası düzenlemenin organlarından biri olan Dünya Bankası'nın 2004 yılı itibariyle çıkarmaya başladığı *İş Ortamı* raporlarının konumunu işaretleme amacıyla raporun içerdiği reform taleplerinin tekabül ettiği devlet biçiminin dönüşümü, bu süreçte Dünya Bankası'nın dönüşümü ve raporun içeriği üzerine bir inceleme yürütmüştür. Sermayenin ve devletin uluslararasılaşması süreçleri ele alındığında sürecin nasıl ortaya çıktığı, bir başka

ifadeyle merkez kapitalist toplumsal formasyonlar arasındaki bütünleşme ve uyumlaşma aşamaları ve arkasından çevresel toplumsal formasyonlara yayılması dikkate alınmıştır. Dünya Bankası'nın ve 2003 sonrası farklı araçlarla gerçekleşen emperyalist müdahalelerin kılavuzu olarak görülebilecek *İş Ortamı* raporları bu bakımdan anlam kazanmaktadır.

Yazının bütününde vurgulanan uluslararasılaşma süreci, kapitalist devlette dönüşümlere yol açmakta ancak devletin önemini ortadan kaldırmamaktadır. Sermaye birikiminin sürekliliği için kapitalist devlet aygıtlarının kullanımı ve yoğunluğunda farklılaşmalar olsa da devlet iktidarı zorunluluğunu yitirmemektedir. *İş Ortamı* raporlarının yöneldiği ve onun sunduğu veriler aracılığıyla baskı oluşturulan odak yine devletler olmaktadır. İş kurmaktan yatırımcıyı korumaya; emeğin haklarını belirlemekten emekçileri denetim altında tutmaya; serbest ticareti olanaklı hale getirmekten finans piyasalarını düzenlemeye; altyapı hizmetleri sunmaktan sözleşmelerin tatbik edilmesine kadar birçok faaliyet devletin uhdesine girmektedir. Gerek hukuki düzenlemelerin yapılması gerek bunların uygulanması gerekse de toplumsal düzenin yeniden üretimi gibi görevler devlete yüklenmekte, reformlar ilgili ülke hükümetlerine dayatılmaktadır. *İş Ortamı* raporları, kapitalist işbölümünün ihtiyaçlarının neler olduğunu ve bunun sürdürülmesi için kapitalist devlete düşen görevleri izlemek için en iyi adreslerden biridir.

KAYNAKÇA

Albo, Greg ve Bryan Evans (2012), "Kurtarma Stratejilerinden Çıkış Stratejilerine Geçiş: Kamuda Kemer Sıkma Kavgası", Panitch, Leo, Greg Albo ve Vivek Chibber (Der.), *Socialist Register 2011: Bu Defaki Kriz* (Ankara: Yordam Kitap) (Çev. Umut Haskan): 310-335.

Amin, Samir (2007), *Avrupamerkezcilik: Bir İdeolojinin Eleştirisi* (İstanbul: Chiviyazıları) (Çev. Mehmet Sert).

Arrunada, Benito (2007), "Pitfalls to Avoid When Measuring Institutions: Is *Doing Business* Damaging Business?", *Journal of Comparative Economics*, 35: 729-747.

Arrunada, Benito (2009), "How *Doing Business* Jeopardises Institutional Reform", *European Business Organization Law Review*, 10: 555-574.

Baker, Yousef K. (2014), "Global Capitalism and Iraq: The Making of A Neoliberal State", *International Review of Modern Sociology*, 40 (2): 121-148.

Bakvis, Peter (2006), “How the World Bank & IMF Use the Doing Business Report to Promote Labour Market Deregulation in Developing Countries”, ICFTU Raporu (Washington: ICFTU).

Bakvis, Peter (2009), “The World Bank’s Doing Business Report: A Last Fling for the Washington Consensus?”, Transfer, 15 (3-4): 419-438.

Berg, Janine Marie ve Sandrine Cazes (2007), The Doing Business Indicators: Measurement Issues and Political Implications (İsviçre: ILO Publications).

Cebeci, Ayşe (2014), “Yeni Değerlenme Alanı Olarak Cezayir ve Emperyalizm’in Bugünü”, Özdemir, Ali Murat (Der.), Kolektif Emperyalizm: Mağribden Maşrika Dönüşümün Ekonomi Politiği (Ankara: İmge): 163-199.

Dünya Bankası (2004), Doing Business in 2004: Understanding Regulation (Washington).

Dünya Bankası (2005), Doing Business in 2005: Removing Obstacles to Growth (Washington).

Dünya Bankası (2006), Doing Business in 2006: Creating Jobs (Washington).

Dünya Bankası (2008), Doing Business 2009 (Washington).

Dünya Bankası (2009), Doing Business 2010: Reforming through Difficult Times (Washington).

Dünya Bankası (2010), Doing Business 2011: Making a Difference for Entrepreneurs (Washington).

Dünya Bankası (2012), Doing Business 2012: Doing Business in a More Transparent World (Washington).

Dünya Bankası (2014), Doing Business 2015: Going Beyond Efficiency (Washington).

Dünya Bankası (2019a), Doing Business 2019: Training for Reform (Washington).

Dünya Bankası (2019b), https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD?locations=ZQ-IQ&most_recent_year_desc=true (06.09.2019).

Frank, Andre Gunder (1975), “Azgelişmişliğin Gelişmesi”, Aksoy, Atilla (Der.), Azgelişmişlik ve Emperyalizm (İstanbul: Gözlem Yayınları): 103-119.

Glassman, Jim (1999), "State Power Beyond the 'Territorial Trap': The Internationalization of the State", *Political Geography*, 18: 669-696.

Jessop, Bob (2008), *Devlet Teorisi: Kapitalist Devleti Yerine Oturtmak* (Ankara: Epos) (Çev. Ahmet Özcan).

Natarajan, Usha (2008), "The 2003 Iraq Invasion and the Nature of International Law: Third World Approaches to the Legal Debate", *Yayınlanmamış doktora tezi* (Australian National University).

Özdemir, Ali Murat (2014), "Kolektif Emperyalizm", Özdemir, Ali Murat (Der.), *Kolektif Emperyalizm: Mağribden Maşrika Dönüşümün Ekonomi Politigi* (Ankara: Imge): 29-91.

Panitch, Leo ve Sam Gindin (2006), "Theorizing American Empire", Bartholomew, Amy (Der.), *Empire's Law* (Londra: Pluto Press): 21-43.

Pinheiro-Alves, Ricardo ve Joao Zambujal-Oliveira (2012), "The Ease of Doing Business Index as a Tool for Investment Location Decisions", *Economic Letters*, 117: 66-70.

Poulantzas, Nicos (2004), *Devlet, İktidar, Sosyalizm* (Ankara: Epos) (Çev. Turhan Ilgaz).

Poulantzas, Nicos (2014), *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar* (Ankara: Epos) (Çev. Şule Ünsaldı).

Rajagopal, Balakrishnan (2003), *International Law from Below: Development, Social Movements and Third World Resistance* (Cambridge: Cambridge University Press).

Robinson, William (2004), *A Theory of Global Capitalism: Production, Class, and State in a Transnational World* (Baltimore: Johns Hopkins University Press).

Saad-Filho, Alfredo (2012), "Neoliberalizm Krizde mi? Yoksa Neoliberalizmin Krizi mi?", Panitch, Leo, Greg Albo ve Vivek Chibber (Der.), *Socialist Register 2011: Bu Defaki Kriz* (Ankara: Yordam Kitap) (Çev. Umut Haskan): 268-285.

Sejdiu, Bekim ve Murat Önsoy (2014), "Unveiling the Unknown Face: The Role of the United Nations in Promoting Democracy", *Perceptions*, 19 (2): 33-59.

Wallerstein, Immanuel (2004), *Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş* (İstanbul: Aram) (Çev. Ender Abadoğlu ve Nuri Ersoy).

Zabcı, Filiz (2009), *Dünya Bankası: Yanılsamalar ve Gerçekler* (İstanbul: Yordam Kitap).